

Dames en heren,

Een paar weken geleden had ik een gesprekje met Tim, een van mijn studenten.¹ Tim vertelde dat hij mij had gezien op Utrecht Centraal. Op zich was dat niet verrassend want als doorgewinterde treinreiziger kom ik heel vaak op Utrecht Centraal. Maar hoewel Tim mij wel zag, had ik hem niet gezien en dat was ook wel begrijpelijk, vond Tim, want hij liep toen net even op met een zwerver om een kop koffie te gaan drinken. Ik hoorde natuurlijk tot de groep treinreizigers die zwervers negeren, die de andere kant uitkijken als ze worden aangesproken door een junk die een kleinigheid wil hebben voor de nachtopvang. Aldus Tim, een aardige jongen met een flinke dosis mensenkennis.

Ik werd ter plekke bevangen door een emotie die zich het best laat omschrijven als acute heimwee naar de verzorgingsstaat. Meegaan met een zwerver om een kop koffie te drinken! Mijn hart bloedde voor mijn jonge student.

Een van de vele voordelen van de verzorgingsstaat was dat je zwervers op het station met een gerust hart voorbij kon lopen. Daar waren immers voorzieningen voor: De geestelijke gezondheidszorg. De dak- en thuislozen opvang. De sociale dienst. Daar betaalde je als weerbare burger belasting voor en daar kon je als kwetsbare burger terecht, zonder dat weerbare en kwetsbare burgers daar met elkaar moeilijke gesprekken over hoefden te voeren bij een kop koffie. Solidariteit via het belastingbiljet, of nog mooier: via de digitale aangifte. Een forse hap uit je inkomen natuurlijk, maar daarvan konden mensen worden betaald die dementerende bejaarden verzorgden, of mooie activiteiten ondernamen met kinderen met ernstige beperkingen. Daar werden verzorgingshuizen en verpleeghuizen van betaald, en psychiatrische instellingen en groepswoonvormen voor mensen met verstandelijke beperkingen. Ik had dat er allemaal ruim voor over. Mensen met beperkingen, zwervers en dementerende bejaarden waren heel veel beter af met goed opgeleide, gespecialiseerde hulpverleners dan met mij.

De klassieke verzorgingsstaat - die we hier maar even aanduiden als de verzorgingsstaat à la Drees - was gebaseerd op vier pijlers.

➤ Passieve solidariteit via het belastingbiljet.

- Een vergaande vorm van **arbeidsdeling** met betaalde leidsters in de kinderopvang, betaalde bejaardenverzorgers, activiteitenbegeleiders, wijkverpleegkundigen, maatschappelijk werkers, schuldhulpverleners enzovoort enzovoort.
- Een breed gedeeld **arbeidsethos**: mensen moeten in beginsel aan het werk. Een verzorgingsstaat kan niet in stand blijven als mensen liever lui zijn dan moe en liever blijven hangen in een uitkering dan dat ze actief op zoek gaan naar werk.
- Ten slotte was de klassieke verzorgingsstaat gebaseerd op **soberheid**: Collectief gefinancierde verpleeghuizen, ziekenhuizen, woonvormen, scholen en universiteiten mogen geen marmeren ontvangsthallen hebben, geen wc's met gouden kranen en geen dik betaalde managers met dure kantoren. Drees gold als de verpersoonlijking van dat principe.

	Passieve solidariteit	Actieve solidariteit
Calvinistisch arbeidsethos	Klassieke verzorgingsstaat	Burn out samenleving
Lossere arbeidsmoraal	Hangmatsamenleving	Lief communisme

In de loop van de jaren zeventig is de klassieke verzorgingsstaat ontaard en verworpen tot een **hangmat samenleving**. In de jaren zeventig kreeg je om de gekste redenen een uitkering.

Neem een huisvrouw die jarenlang voor haar kinderen heeft gezorgd en haar werk weer opneemt als haar kinderen naar de middelbare school gaan. Na een paar maanden is ze doodmoe en merkt ze dat het haar niet lukt haar zorgtaken te combineren met betaald werk. WAO uitkering. Of neem een werknemer die jarenlang prima functioneerde in een ondergeschikte functie en die op een kwade dag wordt aangesteld als teamleider of manager - een functie die voor hem eigenlijk te hoog gegrepen is en te veel van hem vraagt. De nieuwe manager raakt na een half jaar overspannen: WAO uitkering. Oudere werknemer met fysiek zwaar beroep. Arbeidsprestaties nemen begrijpelijkerwijs af met het verstrijken der jaren. Onder het oude WAO-regime kon het

gebeuren dat gezonde, 55-jarige bouwvakkers werden afgekeurd omdat zij minder presteerden dan hun 35-jarige collega die in de keuringspraktijk als de zogenaamde ‘gezonde maatman’ werd beschouwd.²

De hangmatsamenleving. Dat moeten we niet willen met z’n allen en dat willen we ook niet. De WAO is al jaren geleden vervangen door de WIA en de criteria daarin zijn veel strenger. Het is veel minder makkelijk om te blijven hangen in de ziektewet of de WAO dan in de jaren zeventig en tachtig. Voor zover er nog uitkeringen zijn met milde criteria wordt er actie ondernomen om ook die aan te scherpen. De AOW leeftijd gaat omhoog en vervroegd met pensioen gaan is niet meer de bedoeling. Jong gehandicapten worden zo veel mogelijk aan het werk gezet en krijgen veel minder makkelijk een Wajong uitkering. De criteria voor passend werk zijn verruimd: mensen met een WW of een bijstandsuitkering mogen niet thuis blijven wachten tot hun ideale baan voorbij komt: ze moeten genoeg nemen met wat er beschikbaar is. Als er te weinig werk is in hun beroep moeten ze aanvullende scholing en trainingen volgen.

Je zou zeggen: appeltje, eitje. We schrappen alle hangmat elementen en komen alsnog weer terecht in het linker boven vakje van mijn, onze geliefde verzorgingsstaat. Maar dat is veel te simpel gedacht. De politiek heeft besloten dat de verzorgingsstaat moet worden vervangen door een **participatiesamenleving**. In die participatiesamenleving nemen we zo veel mogelijk afscheid van gespecialiseerde instellingen waarin mensen werden verzorgd. Verzorgingshuizen worden helemaal opgedoekt. Ouderen moeten zo lang mogelijk thuis blijven wonen en moeten daar worden verzorgd door hun volwassen kinderen, neven of nichten, burens en eventueel vrijwilligers. Pas in laatste instantie - als er echt medische dingen aan de hand zijn - kan een beroep worden gedaan op betaalde hulpverlening aan huis.

Een vergelijkbare aanpak wordt gevolgd met andere kwetsbare groepen. Kinderen met leer- en gedragsproblemen gaan niet langer naar de LOM of de MLK school; ze blijven in het reguliere onderwijs en worden daar zoveel mogelijk opgevangen door hun eigen leerkracht met hier en daar wat extra assistentie. Mensen een chronische

psychiatrische aandoening worden zo min mogelijk opgenomen in een psychiatrische instelling. Ze wonen in gewone huizen, in gewone buurten en moeten zoveel mogelijk worden geholpen door hun ouders of andere familieleden en door medebewoners in hun buurt. Voor mensen met verstandelijke beperkingen geldt hetzelfde. Als het netwerk van kwetsbare burgers niet spontaan te hulp schiet kan er een eigen kracht conferentie worden belegd om dat netwerk te mobiliseren: buurvrouw doet dit, tante doet dat, moeder kan zus, oudere broer zo, schooljuffrouw dat en zo verder. Als er te weinig buurvrouwen, ouders en tantes beschikbaar zijn wordt er gezocht naar vrijwilligers: maatjes, of buddy's die onbetaald willen optrekken met of omzien naar kwetsbare groepen.

De overgang van hangmat- naar participatiesamenleving confronteert burgers met een tweeledige opgave. Ten eerste moet iedereen aan het werk. Ziek, zwak, misselijk, gehandicapt of in de war? Geen gezeur, geen uitkering, gewoon de handen uit de mouwen. Op de fiets, in de bus en naar de baas. En ten tweede moet iedereen levenslang zorgen. Voor z'n kinderen, voor z'n ouders, voor kwetsbare familieleden, voor oudere of zieke buren of buurtbewoners, voor mensen met beperkingen in de eigen wijk en voor de dak- en thuislozen op Utrecht Centraal.

We komen aldus terecht in een burn out samenleving. Zo'n burn out samenleving betekent voor veel reguliere instellingen een forse verzwaring van de werkdruk. Reguliere bedrijven worden geacht werknemers aan te stellen die vroeger zouden zijn geplaatst op een sociale werkplaats. Dergelijke werknemers hebben vaak coaching en begeleiding nodig. Gewone scholen moeten kinderen met gedragsproblemen opvangen in de klas, terwijl juffen en meesters ondertussen ook aandacht moeten besteden aan de rest van de leerlingen want van een substantiële verkleining van de klassen zal geen sprake zijn. Veel organisaties zullen worden geconfronteerd met werknemers die mantelzorgtaken moeten vervullen. De meeste organisaties weten al dat jonge ouders op tijd bij de crèche of aan het schoolhek moeten staan om hun kinderen op te halen, dat ze af en toe acuut naar huis moeten omdat hun kind ziek is. Deze situatie wordt nog aanmerkelijk ingewikkelder als werknemers daarnaast gedurig vrij moeten nemen om met hun moeder, vader, schoonvader of tante naar

de dokter te gaan, maaltijden te regelen, kamers op te ruimen en oogjes in het zeil te houden. We kunnen ons afvragen of de klanten, partners of opdrachtgevers van die organisaties begrip zullen opbrengen voor de verminderde dienstverlening die het gevolg kan zijn van de toegenomen zorgverplichtingen.

Het is belangrijk dat we ons realiseren dat de burn out samenleving niet iedereen zal treffen. Sommige mensen hebben geluk. Hun ouders en schoonouders worden probleemloos oud of gaan dood voordat ze de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt. Ze hebben gezonde kinderen. Ze wonen niet in de buurt van mensen met verstandelijke of psychiatrische beperkingen. De participatiesamenleving gaat goeddeels aan hen voorbij. Andere mensen hebben wel hulpbehoevende familie en burens maar zijn zo assertief dat ze heel goed nee kunnen zeggen. “Nee, gemeenteambtenaar, ik ga beslist geen handje extra uitsteken. Ik doe al het nodige voor mijn moeder, ik bel elke dag, ik ga elke zondag langs; dat is genoeg.” “Nee hulpverlener, ik heb m’n werk en mijn eigen kinderen; ik wil ook nog een beetje leuk leven, ik zit niet te wachten op een burn out, dus ik ga beslist geen leuke dingen doen met mijn verstandelijk beperkte buurman.” De participatiesamenleving treft vooral mensen die geen nee durven zeggen, omdat ze daar te aardig voor zijn. Van die mensen waar je ‘nooit tevergeefs een beroep op doet’: steunpilaren in de buurt, lieve buurmannen, lieve schoondochters met een heel groot hart.

De burn out samenleving zal ook druk zetten op ons euthanasie regime. In het boekje *Moeder, wanneer ga je nu eens dood?* beschrijft de Duitse schrijfster Martina Rosenberg haar ervaringen als mantelzorgster. Na een aantal jaren Griekenland keerde ze met haar gezin terug naar Duitsland en trok in bij haar ouders, die toen nog helemaal gezond waren. Leuk voor de grootouders en leuk voor de kleinkinderen in eerste instantie, maar van lieverlee worden haar ouders steeds hulpbehoevender. De zorg wordt steeds zwaarder en leidt tot verzuchtingen als die uit de titel: wanneer komt hier een einde aan? In Duitsland is dat een tamelijk gratuite opmerking, maar in Nederland, met z’n coulante euthanasieregime zou dat wel eens anders kunnen liggen. Hoeveel ouderen zullen zich van lieverlee een veel te zware last gaan voelen voor hun kinderen? Of zullen, anticiperend daarop,

nog voordat ze echt hulpbehoevend zijn zich melden bij de levenseinde kliniek? Vinden we dat dan een prima oplossing voor de vergrijzing of gaat dat te ver? Is dat een neveneffect van de participatiesamenleving waar we ons zorgen over moeten maken?

Wat betekent de burn out samenleving voor hulpverleners? Allereerst is de kans natuurlijk reëel dat hulpverleners worden ontslagen. Als de activiteitenbegeleiding en de dagbesteding voor demente bejaarden wordt overgenomen door vrijwilligers, buurtbewoners en mantelzorgers moet de betaalde hulpverlener op zoek naar ander werk. Als hulpverlening aan moeilijke gezinnen wordt georganiseerd via een eigen kracht conferentie kan de betaalde hulpverlener de laan uit. Als de voorheen betaalde hulpverlener erg gesteld was op haar eigen werk en een partner heeft met een betaalde baan kan ze waarschijnlijk haar werk in het buurthuis, het verzorgingshuis of met kwetsbare gezinnen voortzetten, maar dan op onbetaalde basis als vrijwilliger.

Voor degenen die wel aan de slag blijven als betaalde hulpverlener zijn er nieuwe uitdagingen. Aan de praktische kant zullen hulpverleners zich dan gaan inzetten om mantelzorgers te helpen om het vol te houden. Cursussen omgaan met lastige bejaarden, respijtzorg organiseren, vakanties regelen, verwendagjes en wat al niet. Voor de meer psychologisch geschoolde hulpverlener biedt de participatiesamenleving een scala aan moeilijke gevoelens waarmee mensen mee in het reine moeten komen.

Mensen die zich schamen voor hun problemen en toch gedwongen worden om die openlijk te bespreken met hun familie of hun burens.

Mensen die zich schuldig voelen omdat ze een hekel krijgen aan hun ouders door de intensieve mantelzorg.

Mensen die zich schuldig voelen omdat hun broer of zus veel meer doet dan zij zelf.

Zussen die boos zijn op hun autistische broer voor wie zij moeten zorgen na de dood van hun beide ouders.

Mensen die boos zijn op zichzelf omdat zij ja hebben gezegd tegen zorgtaken die ze eigenlijk met tegenzin doen.

Ik zie zelfs een heel mooie taak voor hulpverleners die een cursus kunnen ontwikkelen voor burgers: hoe zeg ik nee tegen een sociale professional die mij wil inschakelen voor familie of burenhulp? Ik zie dat eigenlijk best wel voor me, nu ik het zeg.

U doet open en daar staat een sociale professional van de gemeente. Hij of zij komt met een vraag. Of u een paar keer per week boodschappen kunt doen voor uw bejaarde buurvrouw. Of u nog wat vaker langs kunt gaan bij uw oude moeder. Of u een oogje kunt houden op buurtbewoner Bert die een beetje in de war is.

U zegt: Nee, daar heb ik helemaal geen tijd voor.

De sociale professional speelt de bal dan naar u terug en zegt: heeft u echt Helemaal Geen Tijd?

Het is zaak om nu hard te blijven. U zegt dus niet: 'Nou ja, helemaal geen tijd, dat is ook weer een beetje overdreven'. Want dan bent u voor u het weet met de sociale professional aan het kijken hoe u de zorg kunt gaan organiseren.

U zegt dus: het is niet alleen geen tijd bij mij, het is ook geen zin. Ik ben de hele dag aardig voor - afhankelijk van uw baan - de kinderen in mijn klas, voor mijn klanten aan de kassa of voor de medewerkers in mijn bedrijf. Als ik thuis ben doe ik nog een beetje aardig tegen mijn partner en mijn kinderen en dan is het wel op. Dan moet ik daarna duf tv kijken, twee kilometer hard lopen, een boek lezen of wat rondrollen met de playstation. U kaatst de bal vervolgens terug naar de sociaal hulpverlener door te zeggen: ja, ik zie u kijken; dat kunt u zich niet voorstellen. U bent een ontzettend aardig iemand, dat zit in u en u wordt daarvoor betaald. Ik ben lang zo aardig niet.

Heel hardnekkige hulpverleners zullen vervolgens nog een moreel appel op u doen. Die zeggen: ja, maar mevrouw, we gaan toe naar een participatiesamenleving, waarin van burgers wordt verwacht dat ze naar elkaar omzien. Bent u

niet met me eens dat we allemaal wat aardiger voor elkaar moeten zijn?

Hulpverleners die deze kaart trekken gaat u op een lijn scharen met jehova's getuigen of Mormonen die langs de deur komen met hun evangelie. U zegt: nee sorry, ik ben heel erg van de verzorgingsstaat. Ik ben graag solidair via mijn belastingbiljet. Een fijne avond nog.

De burn out samenleving is in veel opzichten een recept voor ellende. Dat zie ik niet alleen; dat zien ook politici en gemeentelijke beleidsmakers en dus is er - naast de burn out samenleving - nog een tweede type participatiesamenleving dat we zien ontstaan in sommige gemeenten. Ik heb dat tweede type aangeduid als '**lief communisme**'.

Dat type samenleving begint met de erkenning dat er steeds minder betaald werk beschikbaar is. Heel veel dingen waar we vroeger voor betaalden vinden we tegenwoordig gratis op internet. Informatie. Muziek. Adviezen. Daar kun je je tegen verzetten - door alsnog te proberen om een verdienmodel te verzinnen voor internet diensten - maar je kunt ook toegeven aan die tendens en opschuiven in de richting van een ruileconomie. Er is geen betaalde baan voor jou maar je kunt wel goed koken. Oké, dan kook je een heel grote pan en laat daar mensen uit mee eten tegen een kleine vergoeding. Of mensen mogen mee-eten als ze in ruil daarvoor oud meubilair meenemen waar jij weer wat aan hebt.

Je kunt als gezin makkelijk toe met één inkomen als je je eisen naar beneden bijstelt. Dat kan betekenen dat je kiest voor de klassieke rolverdeling: man gaat naar zijn baas, vrouw zorgt voor de kinderen en doet daarnaast vrijwilligerswerk op school, mantelzorg voor de ouders en schoonouders, en oogjes houden op de buurt. Maar dat kan natuurlijk ook andersom. Of je kunt allebei een beetje betaald werk doen en je verder nuttig en geliefd maken op onbetaalde basis. Je kunt nieuwe woonvormen verzinnen: ouder wordende burgers die bij elkaar gaan wonen in een doe-het-zelf verzorgingshuis en elkaar helpen om de kwalen van de oude dag te lijf te gaan. Of oudere burgers in een flat laten wonen met studenten die daar dan gratis mogen wonen op voorwaarde dat ze hand- en spandiensten verzinnen voor hun burens. Als je die kant uitdenkt ligt het voor de hand dat je werklozen en

andere uitkeringsgerechtigden niet gaat lastig vallen met een uitzichtloze sollicitatieplicht. Er is zat te doen voor uitkeringsgerechtigden, maar ze zullen er geen baan aan over houden. Heel logisch dat in diverse Nederlandse gemeenten wordt geëxperimenteerd met een basisinkomen.

Als we deze kant uitdenken zien de uitdagingen voor hulpverleners er ook weer anders uit. Dan zijn zij bij uitstek degenen die die nieuwe woonvormen, betaling in natura en matching sites op internet kunnen bedenken of helpen ondersteunen. En ook dan zal het nodig zijn om mensen te helpen na te denken over hun eigen gevoelens.

Leren leven met minder geld en minder luxe.

Accepteren dat je nooit echt financieel op eigen benen kunt staan.

Accepteren dat er nooit een moment zal komen waarop je geen geldzorgen zult hebben; dat het altijd ingewikkeld zal zijn als de wasmachine kapot gaat of je telefoon wordt gestolen.

Daar tegenover dan durven vertrouwen dat er altijd aardige andere mensen om je heen zullen zijn die bereid zijn je te helpen als er iets mis gaat.

Lief communisme. Het lijkt mij hanteerbaarder en beter verdedigbaar dan de burn out samenleving, maar als ik heel eerlijk ben: ik denk dat ik - en veel mensen met mij - gek zou worden van de permanente afhankelijkheid. Van het altijd op elkaar aangewezen zijn, van de directe persoonlijke hulp en de daarbij horende dankbaarheid.

Lief communisme. Nee, dank u wel. Ik ben heel erg van de verzorgingsstaat. Ik ben graag solidair via mijn belastingbiljet. Een heel fijne middag nog.

¹ Tim heet eigenlijk anders.

² Uit Margo Trappenburg, *Actieve solidariteit*, oratie UvA, Vossiuspers 2009.